

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
SPECIALIZAREA FILOSOFIE ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ**

**TEZA DE DOCTORAT
Preocuparea de sine în filosofia stoică
(REZUMAT)**

**Coordonator științific:
Prof. univ. dr. Vasile Muscă**

**Doctorand:
Cristian Bejan**

2010

CUPRINS

I. INTRODUCERE	1
II. PREOCUPAREA DE SINE PÂNĂ LA STOICI	7
1. Preocuparea de sine la filosofii presocratici.....	9
2. Momentul socratico-platonic și preocuparea de sine.....	13
3. Preocuparea de sine la filosofii cinici.....	24
4. Preocuparea de sine și filosofia lui Epicur.....	26
III. PREOCUPAREA DE SINE ÎN FILOSOFIA STOICĂ	30
1. Concepția stoică despre filosofie.....	30
2. Caracteristicile preocupării de sine în filosofia stoică.....	36
3. Subiectivitatea în filosofia stoică.....	41
4. Structura ternară a preocupării de sine în cadrul filosofiei stoice.....	56
IV. ETAPELE PREOCUPĂRII DE SINE ÎN CADRUL FILOSOFIEI STOICE	61
A. Preocuparea de sine în raport cu sine însuși.....	61
1. Etapele cunoașterii.....	62
a) Reprezentarea (φαντασία).....	63
b) Asentimentul (συγκατάθεσις).....	66
c) Opinia, judecata, înțelegerea și știința.....	70
2. Criteriul adevărului.....	72
3. Identificarea, circumscrierea și delimitarea sinelui.....	75
4. Gestionarea reprezentărilor.....	80
B. Preocuparea de sine în raport cu celălalt.....	88
1. Celălalt în cadrul preocupării de sine.....	89
2. Prietenia în filosofia stoică.....	95
3. Iubirea de oameni în concepția stoică.....	102
4. Individul în serviciul comunității umane.....	104
C. Preocuparea de sine în raport cu universul.....	112
1. „Privirea din cer” și conștiința de sine.....	113
2. Natura umană și natura universală.....	118
3. Înrudirea cu divinul.....	121
4. Acceptarea destinului.....	125
5. Concepția despre timp la filosofii stoici.....	131
6. Moartea.....	136
V. PREOCUPAREA DE SINE DUPĂ STOICI	142
1. Preocuparea de sine în neoplatonism.....	142
2. Exercițiile spirituale și creștinismul.....	148
VI. CONCLUZII	156
VII. TABELE	163
VIII. BIBLIOGRAFIE	164
IX. INDICI	173

Cuvinte-cheie: preocuparea de sine, conversia, sinele, oikeiosis-ul, exerciții spirituale, disciplina asentimentului, prietenia, iubire, disciplina acțiunii, „privirea din cer”, acceptarea destinului, timpul, moartea, disciplina dorinței, natura umană, Natura universală.

Argument:

Argumentele pentru care am ales să susținem această teză sunt următoarele: 1) primul argument îl constituie faptul că preocupare de sine își găsește în cadrul filosofiei stoice cea mai complexă și cea mai completă dezvoltare, fiind atitudinea care a fost atent analizată și intens promovată de către toți filosofii stoici, mai ales de cei care au trăit între secolele I-II p. Chr..

A te preocupa de tine însuși a devenit în filosofia stoică un principiu general și un imperativ permanent care se adresa tuturor indivizilor indiferent de statutul social. De asemenea, în cadrul stoicismului, preocuparea de sine nu mai reprezintă o activitate particulară, în speță guvernarea unei cetăți, așa cum se întâmplă în dialogurile lui Platon.

Preocuparea de sine în cadrul filosofiei stoice nu mai apare doar sub forma cunoașterii de sine: imperativul „cunoaște-te pe tine însuși” chiar dacă nu dispăre, suferă o atenuare sau o integrare în interiorul unui ansamblu de practici ale sinelui sau de exerciții spirituale.

Din perspectiva filosofilor stoici, grija de sine nu constă în însușirea unor cunoștințe de natură tehnică necesare formării profesionale, în vederea unui anumit tip de activitate, ci în alcătuirea unui „scut” protector față de evenimentele și accidente care pot surveni, pe care grecii l-au numit *παρρασκευή*, și este echivalentul aproximativ a ceea ce latinii au tradus prin termenul *instructio*. *Παρρασκευή* nu trebuie înțeleasă ca pe un simplu cadru teoretic de care, în caz de nevoie, subiectul va putea să se folosească în acțiunile sale, ci ca pe un ansamblu prin care se enunță în același timp adevărul cunoștințelor și raționalitatea conduitelor.

2) Al doilea argument îl reprezintă faptul că, spre deosebire de celelalte școli filosofice, preocuparea de sine este planificată în cadrul filosofiei stoice ca un ansamblu de procedee extrem de atent elaborate, cu o desfășurare complexă care presupune trei etape: I) prima etapă presupune adoptarea de către subiect a unei atitudini prin care acesta caută să instituie în propria-i gândire o ordine. II) cea de-a doua etapă, care privește raporturile interumane, pregătește subiectul pentru a acționa în interesul și spre binele neamului omenesc în spiritul dreptății. III) etapa a treia se referă la atitudinea privind evenimentele care rezultă

din cursul Naturii universale, din acțiunea „cauzei exterioare” și a ordinii cosmosului. După această etapă, care privește raportul omului cu universul, subiectul acceptă cu bucurie și cu pietate tot ceea ce depinde de Natura universală și nu-și dorește decât ceea ce depinde de el, adică ceea ce pentru stoici reprezintă acțiunea morală dreaptă.

3) Al treilea argument pentru care am ținut să susținem această temă îl constituie faptul că filosofii stoici sunt cei care au mers cel mai departe dintre toți anticii, încercând să deslușească problema sinelui, iar dacă acesta constă într-o realitate determinată, el se identifică cu sufletul rațional care primește diverse denumiri în textele acestora.

4) De asemenea, stoicii, spre deosebire de filosofii de până la ei, dar și cei care au urmat după ei, au explicat preocuparea de sine cu ajutorul οἰκεῖωσις-ului, unul dintre impulsurile cele mai umile pe care omul îl împarte cu toate vietățile și care îl împinge spre perfecționarea naturii sale.

5) În sfârșit, filosofia stoică, fiind o filosofie organizată într-un sistem, în care fiecare domeniu (fizica, logica și etica) prezintă teze care alcătuiesc o doctrină perfect coerentă, ne oferă posibilitatea de a analiza toate aspectele legate de preocuparea de sine și de a examina astfel relațiile strânse dintre domeniile fizicii, logicii și eticii.

Rezumatul pe capitole:

I. INTRODUCERE

În Antichitate, filosofia a însemnat atât adoptarea „unui mod de viață”, opus radical modului de viață al ne-filosofilor, cât și aprofundarea unui discurs filosofic savant și tehnic, care avea rolul de a justifica, motiva și influența această opțiune de viață. Cei care își doreau să atingă înțelepciunea se inițiau în filosofie la fel cum s-ar fi inițiat în religie, printr-o convertire (*conversio*) care atrăgea după sine o totală schimbare a propriei existențe. Filosoful, văzut mai degrabă ca un maestru spiritual decât ca un profesor, îi îndemna la convertire, apoi îi îndruma pe cei proaspăt convertiți – fie ei tineri sau adulți – pe calea înțelepciunii. Chiar dacă în cursurile sale, care puteau avea un oarecare caracter tehnic, filosoful trata problemele de logică sau de fizică, toate acestea nu erau însă decât niște exerciții intelectuale concepute ca o metodă de formare care avea în vedere sufletul în întregul lui.

Preocuparea de sine (*ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ*) sau cultul sinelui (*cura sui*) reprezintă atât un mod de a fi, o atitudine generală caracterizată printr-o reflecție asupra sinelui, cât și o serie de practici prin care încercăm să ne luăm în îngrijire pe noi înșine, schimbându-ne modul de viață și felul de a vedea lumea, ajungând în cele din urmă să apreciem relațiile cu ceilalți semenii ai noștri, să ne cunoaștem locul pe care îl ocupăm în univers, și faptul că suntem supuși destinului inexorabil.

II. PREOCUPAREA DE SINE PÂNĂ LA STOICI

Michel Foucault, oprindu-se la tradiția pitagoreică, analizează două dintre cele mai importante elemente de tehnologie a sinelui din practicile școlii acestuia: pregătirea purificatoare pentru a visa și recapitularea evenimentelor din ziua care s-a terminat. În legătură cu pregătirile pentru purificare în vederea somnului, el este de părere că, pentru pitagoreici, a visa în timp ce dormi înseamnă a te afla în contact cu o lume divină, nemuritoare, cu existența de dincolo de moarte, care este totodată cea a adevărului. Așadar, pentru a visa este nevoie de o pregătire înainte de somn, care constă dintr-o serie de practici rituale care purifică sufletul, făcându-l astfel capabil și să intre în contact cu lumea divină și să înțeleagă semnificațiile, mesajele și adevărurile, revelate într-o formă mai mult sau mai puțin ambiguă. Există mai multe astfel de tehnici de purificare, printre care: audiții muzicale, inhalarea de arome și bineînțeles, practicarea examenului de conștiință.

Filosofia lui Platon poate fi considerată „principalul ferment al unor mișcări spirituale diverse”, întrucât cunoașterea și accesul la adevăr nu puteau fi concepute decât pornind de la o cunoaștere de sine, care implica o recunoaștere a divinului din noi înșine. Ca urmare, pentru platonism, cunoașterea și accesul la adevăr nu puteau fi realizate decât în condițiile unei mișcări spirituale a sufletului în raport cu el însuși și cu divinul. Această condiție a raportării la sine și la divin, a raportării la sine ca divin și la raportării la divin ca sine, a constituit pentru Platon una dintre condițiile necesare accesului subiectului la adevăr.

De asemenea, Platon a încercat să demonstreze că întreaga preocupare pe care trebuie s-o avem față de noi înșine, dacă vrem să accedem la adevăr, constă în a ne cunoaște, adică în a cunoaște adevărul.

Indiferenți la plăceri și durere, filosofii cinici adoptă ca exerciții spirituale asceza și efortul. Pentru că plăcerile civilizației, luxul și vanitatea moleșesc trupul și spiritul, felul de viață cinic va consta într-un antrenament aproape athletic, dar bine gândit, pentru a suporta

foamea și setea, a îndura intemperiiile vremii, cu scopul de a dobândi libertatea, independența, forța interioară, absența grijilor, liniștea unui suflet care va fi capabil să se adapteze tuturor împrejurărilor.

În concluzie, se poate spune că pentru epicureici rafinamentele discursului teoretic al filosofiei aveau doar un rol prea puțin important, fiindcă acești filosofi-asceti își propuneau să convertească oamenii de orice condiție la mesajul soteriologic vestit de Epicur.

III. PREOCUPAREA DE SINE ÎN FILOSOFIA STOICĂ

După o trecere în revistă a problemelor legate de preocuparea de sine în cadrul școlilor filosofice de dinaintea stoicilor (presocratici, Socrate-Platon, cinici, epicureici), am ținut să prezentăm principalele deosebire pe care doctrina stoică le aduce în legătură cu grija față de sine.

Michel Foucault observă că o primă diferență între preocuparea de sine, promovată de școlile filosofice de dinaintea stoicilor și învățătura Porticului, o constituie integrarea practicii sinelui în viața de zi cu zi a individului; cu alte cuvinte, pentru filosofii stoici preocuparea de sine, nemaifiind condiția preliminară, absolut necesară pentru adoptarea unui mod de viață, trebuia să se îmbine organic cu formula generală a artei de a trăi (τέχνη τοῦ βίου). A te preocupa de tine însuși a devenit în filosofia stoică un principiu general și necondiționat, un imperativ permanent și fără nicio condiție restrictivă privind statutul social.

Preocuparea de sine nu mai reprezintă un proces care trebuie inițiat la sfârșitul ciclului educațional, când tânărul își face intrarea în viața adultă, ci devine o cerință menită să însoțească întreaga existență a individului, fixându-și centrul de greutate în vârsta adultă. De aceea, preocuparea de sine capătă o funcție critică mai degrabă decât formativă, așa cum am văzut la Platon, pregătind individul pentru bătrânețe, văzută ca un moment privilegiat al existenței și punctul ideal de desăvârșire a subiectului.

În al doilea rând, în concepția stoicilor, preocuparea de sine nu mai înseamnă o activitate particulară, în speță guvernarea unei cetăți, așa cum se întâmplă în cazul tânărului Alcibiade. Stoicii se preocupă de sine pentru ei înșiși, și nu pentru cetate și concetățenii lor. Dacă în dialogurile lui Platon, obiectul preocupării de sine era sufletul, iar scopul acestei activități era bunul mers al treburilor publice și prosperitatea cetății, la stoici, în măsura în care cel care conduce face el însuși parte din cetate, el este în același timp și obiectul și scopul preocupării sale.

Din textele filosofilor stoici aflăm că preocuparea de sine nu mai este văzută ca un exercițiu absolut necesar formării individului pentru a deveni un bun conducător, precum în dialogul *Alcibiade*, ci pentru a face față, indiferent de profesia sau de activitatea socială pe care el o desfășoară, tuturor evenimentelor nefericite, tuturor posibilelor neazuri, tuturor nenorocirilor și eșecurilor pe care viața i le poate scoate în cale.

De aceea, din perspectiva filosofilor Porticului, grija de sine nu constă în însușirea unor cunoștințe de natură tehnică și necesare formării profesionale, în vederea unui anumit tip de activitate, ci în alcătuirea unui „scut protector” față de evenimentele și nenorocirile care pot surveni, pe care grecii l-au numit *παρρασκευή*, echivalentul aproximativ a ceea ce latinii au tradus prin termenul *instructio*. *Παρρασκευή* nu trebuie înțeleasă ca pe un simplu cadru teoretic la care, în caz de nevoie, subiectul va putea să apeleze în acțiunile sale, ci ca pe un ansamblu prin care se enunță în același timp adevărul cunoștințelor și raționalitatea conduitei.

Cea de-a treia trăsătură specifică preocupării de sine în cadrul filosofiei stoice o constituie faptul că imperativul „cunoaște-te pe tine însuți”, care echivalează cu „preocupă-te de tine însuți” în filosofia lui Platon, ajunge să se subordoneze practicii sinelui care nu mai apare doar sub forma cunoașterii de sine. Preceptul delfic suferă o atenuare sau o integrare în interiorul unui ansamblu de practici ale sinelui sau de exerciții spirituale.

Dacă în cazul lui Alcibiade, practica sinelui se impune doar pe fondul unei necunoașteri care se ignoră pe sine, în cadrul filosofiei stoice ea vine să corecteze unele greșeli, deprinderi rele, deformări și dependențe instaurate și întipărite în suflet, care trebuie eliminate. Pentru stoici, preocuparea de sine reprezintă așadar o corecție-eliberare mai degrabă decât formare-cunoaștere, perspectivă deosebit de importantă pentru evoluția pe care practica sinelui o va avea în perioada elenistică.

Cea de-a patra caracteristică a preocupării de sine o constituie faptul că formula „îngrijește-te de tine însuți” apare în textele filosofilor stoici ca un principiu universal care se adresează tuturor indivizilor, indiferent de modul de viață adoptat. Totuși imperativul „preocupă-te de tine însuți”, formulat ca o lege generală, se dovedește un principiu elitar, căci o astfel de prescripție nu poate fi urmată decât de un număr foarte restrâns de indivizi.

În sfârșit, în viziunea filosofilor stoici, asceza care stă la baza preocupării de sine trebuie înțeleasă nu ca o formă de practică foarte dură și foarte severă prin care subiectul renunță la sine însuși, ci ca o modalitate de realizare a unui anumit raport între individ și sine însuși care, atunci când este unul desăvârșit și complet, produce o anumită mutație, o transfigurare substanțială a indivizilor înșiși în calitatea lor de subiecți, de subiecți ai unei

cunoașteri adevărate, ai acțiunii morale și ai unei perspective metafizice asupra vieții în ansamblul ei.

Nu am putut să nu evidențiem faptul că filosofii stoici sunt cei care au mers cel mai departe dintre toți anticii, încercând să deslușească problema subiectivității, iar dacă „sinele” constă într-o realitate determinată, ei l-au identificat cu sufletul rațional care primește diverse denumiri în textele acestora.

De asemenea, filosofii stoici, spre deosebire de filosofii de până la ei, dar și de cei care au urmat după ei, au considerat că οἰκεῖωσις-ul, unul dintre impulsurile cele mai umile pe care omul îl împarte cu toate vietățile și care îl împinge spre perfecționarea naturii sale, stă la baza preocupării de sine.

IV. ETAPELE PREOCUPĂRII DE SINE ÎN CADRUL FILOSOFIEI STOICE

În continuare, am prezentat desfășurarea complexă pe care principiul preocupării de sine îl cunoaște în cadrul filosofiei stoice, acest proces fiind conceput ca un ansamblu de exerciții extrem de atent gândite, care presupune trei etape:

1) Preocuparea de sine în raport cu sine însuși

Prima etapă presupune adoptarea de către subiect a unei atitudini prin care acesta caută să instituie o ordine în propria-i gândire. Această ordine nu se poate obține decât, sortând și supunând unui examen critic foarte atent reprezentările (φαντασῖαι) care vin din exterior, pentru ca doar cele comprehensive sau obiective (καταληπτικαὶ φαντασῖαι) să primescă asentimentul (συγκατάθεσις) din partea subiectului. Această primă etapă determină raportul omului cu sine însuși, deoarece partea esențială a omului este situată la nivelul facultății gândirii și a judecății.

Filosofii stoici precum Seneca, Epictet, Marcus Aurelius au propus în lucrările lor mai multe tipuri de exerciții pe care subiectul trebuie să le desfășoare în primul rând pentru a-și descoperi propria identitate, adevăratul sine. Ei sunt de părere că pentru identificarea, circumscrierea și delimitarea sinelui, subiectul trebuie să înțeleagă că adevăratul său sine nu este corpul, ci sufletul său, mai precis hegemonul, cel care are puterea de a alege. De asemenea, în procesul de delimitare a sinelui, subiectul trebuie să privească evenimentele care se pretrec în jurul său ca fiindu-i străine, întrucât ele sunt produse de cauze exterioare lui,

chiar dacă reprezentările lucrurilor și evenimentelor sunt recepționate în corp și în suflul său vital. Astfel sinele devine conștient de faptul că, datorită libertății sale de judecată care implică și o libertate a dorinței și a voinței, este străin de fluxul evenimentelor și că el poate să se ridice deasupra celor hotărâte de destin.

Această delimitare a eului – după cum aprecia Pierre Hadot – reprezintă exercițiul fundamental al stoicismului, deoarece implică o transformare totală a conștiinței subiectului despre el însuși, a raportului cu trupul său și cu bunurile exterioare, a atitudinii în legătură cu trecutul și viitorul, o concentrare asupra momentului prezent, o asceză a detașării, recunoașterea cauzalității universale a destinului, descoperirea puterii de a judeca liber, adică de a da lucrurilor valoarea pe care oricine dorește să le-o da.

2) Preocuparea de sine în raport cu celălalt

Cea de-a doua etapă privește raporturile interumane și pregătește subiectul pentru a acționa în interesul și spre binele neamului omenesc în spiritul dreptății. Sub atenta supraveghere a unui „director de conștiință”, care poate fi un διδάσκαλος ἀγαθός sau *un amicus bonus*, o ființă dragă sau un iubit, cel care dorește să ajungă la statutul de înțelept învață să fie mai atent cu sine însuși, să se ferească de greșeli și să se pună la adăpost de pericole. Subiectul trebuie să tindă nu spre o cunoaștere care să ia locul ignoranței sale, ci spre o voință rațională care caracterizează acțiunea dreaptă din punct de vedere moral. Acțiunile sale după această etapă a preocupării de sine trebuie să se desfășoare în interesul și spre binele neamului omenesc în spiritul dreptății.

Pentru filosofii stoici, relațiile umane au un caracter natural, oamenii fiind împinși, prin voința naturii, să trăiască împreună, în grupuri sau în comunitate, spre deosebire de alte viețuitoare. Această viață comună are la bază o necesitate biologică: reproducerea și supraviețuirea speciei. Dar omul, pentru că a fost dotat cu rațiune de către natură, dezvoltă legăturile interumane dincolo de necesitățile biologice.

Dacă, pentru început, simpla prezență a rațiunii îi face pe oameni să se asocieze și să colaboreze de o manieră mai strânsă, sub forma comunităților de orice fel, ajutorul reciproc, prietenia și grija pentru celălalt reprezintă obligația pe care o au ființele raționale de a-și armoniza acțiunile, adică de a trăi în conformitate cu Natura.

Solicitarea magisteriatului practicii de sine, întrucât devine, în lumea romană a secolelor I-II p. Chr., o practică socială care nu mai era legată de instituția școlii, grija față de celălalt se transformă într-un fel de relație între indivizi, într-un soi de control al individului

de către ceilalți, de formare, de dezvoltare, de instaurare pentru individ a unui raport cu sine însuși. Practica de sine este conectată la practica socială sau, cu alte cuvinte, constituirea unui raport între sine însuși și sine se branșează acum, într-un mod cât se poate de clar, la relațiile dintre sine însuși și altul.

Prietenia oferă individului conștiința faptului că nicio ființă nu este singură și că noi toți facem parte dintr-un Întreg care reprezintă totalitatea ființelor raționale. Se poate spune că principiul fundamental al stoicismului este dragostea de Întreg, pentru că preocuparea de sine și coerența cu sine însuși nu sunt posibile decât prin adeviziunea totală la Întregul din care facem cu toții parte.

3) Preocuparea de sine în raport cu universul

Cea de-a treia etapă se referă la atitudinea privind evenimentele care rezultă din cursul Naturii universale, din acțiunea „cauzei exterioare” și a ordinii cosmosului. După această etapă, care privește raportul omului cu universul, subiectul acceptă cu bucurie și cu pietate tot ceea ce depinde de Natura universală și nu-și dorește decât ceea ce depinde de el, adică ceea ce pentru stoici reprezintă acțiunea morală dreaptă. Preocuparea de sine în raport cu universul are în vedere adoptarea de către subiect a unei perspective metafizice asupra lucrurilor și evenimentelor acestei lumi.

Pentru a ajunge la conștiința de sine, subiectul are nevoie de o expansiune în univers și de o mișcare prin care sinele se reintegrează într-o totalitate din care face parte, dar care, fără a-l face prizonierul său, îi va permite să se extindă într-un spațiu și un timp infinit. În concepția filosofilor stoici, perspectiva cosmică îi îngăduie subiectului să cunoască aspectele și legile universului, ajungând astfel la o familiaritate cu Natura. A fi familiar cu Natura reprezintă o atitudine fundamentală a celui care practică disciplina dorinței, subiectul acestui exercițiu spiritual recunoscând ca familiare lucrurile și evenimentele, și înțelegând că ele aparțin aceleiași lumi și provin din aceeași sursă ca și el.

În concepția filosofilor Porticului, „privirea de sus” ne oferă posibilitatea să pătrundem tainele naturii, ne permite să vedem lumea din care facem parte și putem prin urmare să ne vedem pe noi înșine în această lume.

Acceptarea destinului – este de părere Michel Foucault – permite subiectului nu să-și întoarcă privirea de la ceea ce este, ci, dimpotrivă, să aibă în permanență asupra lui însuși o anumită perspectivă: el însuși în interiorul lumii, el însuși în calitatea sa de existență situată în interiorul unei înlănțuiri de cauze și efecte particulare, necesare și raționale, pe care trebuie să

le accepte dacă dorește să se elibereze cu adevărat din această înlănțuire sub singura formă posibilă, aceea a recunoașterii necesității acestei înlănțuiri.

Cât timp sinele nu are încă conștiința puterii sale de a alege, cât timp nu operează delimitarea acestei puteri a libertății, el se consideră autonom și independent de lume. În momentul în care sinele devine conștient de faptul că el nu se identifică nici cu trupul, nici cu suflul vital, nici cu emoțiile involuntare, descoperă că este determinat în mod inconștient de destin, în ciuda voinței sale, și că nu este decât un neînsemnat fir de praf în imensitatea universului, un mic punct în imensitatea timpului.

Un alt subiect de meditație, în cadrul preocupării de sine în raport cu universul, îl reprezintă moartea. Exersarea în vederea morții (μελέτη θανάτου) nu constă într-o simplă reamintire, fie și insistentă, a faptului că omul este sortit morții, ci reprezintă o modalitate de a trăi moartea în chiar interiorul vieții. Subiectul acestui exercițiu spiritual își trăiește fiecare zi ca și cum ar fi ultima, considerând că moartea a și venit, și că își trăiește ultima zi a vieții. Dintre toți stoicii, Seneca s-a exersat cel mai mult în această practică.

Foarte important în cadrul meditației asupra morții nu este doar faptul că aceasta anticipează în privința a ceea ce opinia comună își reprezintă ca fiind cea mai mare nenorocire, nu este doar faptul că ne permite să ne convingem că moartea nu este un rău; ea ne oferă și posibilitatea de a arunca, ca să spunem așa, cu anticipație, o privire retrospectivă asupra propriei noastre vieți. Considerându-ne pe noi înșine ca ajunși în ceasul morții, avem posibilitatea de-a ne judeca fiecare acțiune în care suntem angajați la justa ei valoare. Meditația asupra morții ne transformă, într-o oarecare măsură, în propriii noștri judecători, putând să măsurăm progresul moral pe care îl vom fi înregistrat până în ultima zi.

V. PREOCUPAREA DE SINE DUPĂ STOICI

Am prezentat apoi, foarte pe scurt, preocuparea de sine în școlile filosofice care au urmat stoicismului, și am ajuns la concluzia că grija față de sine și exercițiile spirituale continuă să fie o temă des întâlnită atât în cadrul neoplatonismului, care se dovedește o dezvoltare a doctrinei metafizice și religioase a lui Platon, cât și în cadrul creștinismului primitiv. Dacă, pentru filosofii neoplatonicieni, discursul filosofic are foarte multe legături cu practicile concrete ale ascezei și cu un mod de viață caracterizat printr-o experiență morală și mistică, creștinismul a preluat multe din exercițiile spirituale ale școlilor filosofice păgâne. „Gânditorii creștini” și călugării au instituit de asemenea și o anumită atitudine spirituală, un

mod de viață diferit de cel al oamenilor obișnuiți. În orice caz, atenția de sine (προσοχή), preocuparea de sine, căutarea liniștii sufletului, abandonarea plăcerilor au devenit obiective primordiale ale vieții spirituale creștine. Din această spiritualitate, marcată puternic de modul de viață al școlilor filosofice antice, am moștenit modul de viață creștin al Evului Mediu și al timpurilor moderne.

VI. CONCLUZII

Practica de sine în filosofia stoică, văzută de toți filosofii ca un proces îndelungat și anevoios, la capătul căruia subiectul ajunge, prin schimbarea viziunii asupra sa, a vieții și a universului, să-și conștientizeze cât mai exact locul pe care îl ocupă în lume și sistemul de necesități în care se află inserat, are ca obiectiv transformarea sinelui, care ajunge să se identifice cu o natură care nu a avut încă niciodată ocazia să se manifeste în el.

Cele trei modele de preocupare de sine:

<i>Tipul de model</i>	<i>Locul cunoașterii de sine în model</i>	<i>Modalitatea raportului cu sine în model</i>	<i>Finalitatea preocupării de sine</i>
Modelul platonian	Cunoașterea de sine absoarbe preocuparea de sine	Reamintirea Adevărului și întoarcerea la Ființă permite recunoașterea sinelui	Cunoașterea de sine
Modelul elenistic	Preocuparea de sine este autonomă și privilegiată față de cunoașterea de sine	Arta sinelui și nu cunoașterea subiectului și interiorul său	Constituirea sinelui Auto-finalizarea raportului cu sine
Modelul creștin	Preocuparea de sine implică în același timp cunoașterea de sine și cunoașterea Adevărului	Exegeza sinelui	Renunțarea la sine

Cele trei forme de conversie:

Conversia platoniciană	Transcendență	Libertatea se face în raport cu trupul	Cunoașterea adevărului
Conversia elenistică	Imanență	Libertatea se face în raport cu evenimentele (cele care nu depind de noi)	Asceza și întoarcerea la sine Auto-subiectivarea
Conversia creștină	Transcendență	Libertatea se face în raport cu stadiul anterior al subiectului	Renunțarea la sine prin trans-subiectivare

Ajunși la capătul acestui studiu, nu putem să nu ne întrebăm: A fost oare preocuparea de sine lecția pe care a oferit-o filosofia antică? În concepția gânditorilor Antichității, filosofia a însemnat convertire, căutare a înțelepciunii și transformare a modului de viață și a manierei de a vedea lumea? Se poate accede la adevăr și fericire fără nicio transformare, fără niciun sacrificiu, fără nicio asceză, fără nicio purificare care să privească însăși ființa ca atare a subiectului? Răspunsurile sunt împărțite. Dar ceea ce se poate spune cu siguranță este că stoicii au anticipat ceea ce va spune, peste secole, Heidegger: toate ființele se pot grupa în două categorii: există, pe de o parte, acea ființare care poate să desfășoare o raportare la sine însăși și, pe de altă parte, aceea care nu are această putință. O piatră este, dar ea nu are o raportare la sine însăși, ea nu se poate comporta în relație cu sine însăși; același lucru e valabil pentru un copac, pentru un scaun și pentru toate celelalte ființări care nu sunt de natură umană. Omul nu se rezumă doar la a fi, ci el desfășoară o raportare la sine însuși și totodată și o raportare la semenul său și la ființarea care nu este de natură umană. De aici derivă consecințe importante. Omul nu este pur și simplu, ci el trebuie să fie, existența lui nu îi este dată ca un dar, ci ca o sarcină.

Preocuparea de sine în filosofia stoică

(sinteză)

Preocupare de sine își găsește în cadrul filosofiei Porticului cea mai complexă și cea mai completă dezvoltare, fiind, se poate spune, atitudinea care a fost atent analizată și intens promovată de filosofil stoici, mai ales de cei care au trăit între secolele I-II p. Chr.. Scopul preocupării de sine este acela de a oferi oricărei persoane posibilitatea ca prin cunoașterea de sine, a semenilor săi și, în cele din urmă, a întregului univers să acționeze conform unor principii morale drepte, subiectul preocupării de sine în filosofia stoică obținând mai degrabă rectitudinea acțiunii și mai puțin perfecțiunea cunoașterii. De asemenea, stoicii, spre deosebire de filosofil de până la ei, dar și de cei care au urmat după ei, au explicat preocuparea de sine cu ajutorul οἰκείωσις-ului, unul dintre impulsurile cele mai umile pe care omul îl împarte cu toate vietățile și care îl împinge spre perfecționarea naturii sale. În același timp, filosofia stoică, fiind o filosofie organizată într-un sistem, în care fiecare domeniu (fizica, logica și etica) prezintă teze care alcătuiesc o doctrină perfect coerentă, ne-a oferit posibilitatea de a analiza toate aspectele legate de preocuparea de sine și de a examina astfel relațiile strânse dintre domeniile fizicii, logicii și eticii.